

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАХИСТ ПРАВ НА СОРТИ РОСЛИН

AN EVOLUTION OF INTERNATIONAL LEGISLATION ABOUT THE PROTECTION OF RIGHTS OF PLANT VARIETY

Ковчі А.Л.,

*завідувач відділу правового забезпечення та розробки законодавства
у сфері охорони прав на сорти рослин
Українського інституту експертизи сортів рослин*

Іськава О.В.,

*заступник завідувача відділу правового забезпечення та розробки законодавства
у сфері охорони прав на сорти рослин
Українського інституту експертизи сортів рослин*

Шпак П.І.,

*завідувач сектору договірної роботи відділу правового забезпечення
та розробки законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин
Українського інституту експертизи сортів рослин*

У статті проаналізовано питання еволюції міжнародного законодавства про захист прав на сорти рослин, впливу генної інженерії, біотехнології на захист прав на сорти рослин, напрями вдосконалення європейської патентної охорони на групи рослин. У дослідженні зазначено, що відповідно до положень Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин, так званої Конвенції УПОВ, об'єктом захисту прав на сорти рослин є такий сорт, який передусім є генетично визначеним живим матеріалом, що може створюватися й підтримуватися лише свідомою селекційною діяльністю. Конвенція УПОВ про нові сорти рослин установила правила охорони прав на сорти рослин, що суттєво відрізняються від патентної охорони промислових винаходів. Істотною відмінністю між захистом прав на сорти рослин і змістом патентної охорони є правовий інститут пільг селекціонеру й пільг щодо сільськогосподарської продукції. Пільга селекціонеру дозволяє використовувати сорт рослин без дозволу власника для дослідницьких цілей або як вихідний матеріал для виробництва нового сорту рослин, оскільки розведення нового сорту завжди базується на наявному біологічному матеріалі. Пільга щодо сільськогосподарської продукції відома також як привілей фермерів (Farm-save-seed), а використання насіння для власних потреб з точки зору сільськогосподарського виробництва є основним питанням. У статті зосереджено увагу на питанні впливу генної інженерії та біотехнології на захист прав на сорти рослин. Після поширення селекції *in vitro* (мікроклональне розмноження рослин) в галузі селекції рослин постало питання, чи може результат людського втручання в біологічні процеси стати «промисловим» (із точки зору патентного захисту), адже молекулярна селекція не здатна замінити традиційні методи селекції рослин. Генетично модифіковані сорти рослин зазвичай не є новими сортами, а генетично модифікованими варіантами найкращих визнаних і поширених сортів рослин. Привернуто увагу до правових питань, викликаних швидким біотехнологічним розвитком, а також потребою спеціального регулювання умов захисту селекційних досягнень (сортів рослин), відмінних від промислових винаходів.

Ключові слова: сорт, сорт рослин, новий сорт рослин, інтелектуальна власність, правове регулювання, селекційна діяльність.

In the article the questions of evolution of international legislation are analysed about the protection of rights on the plant variety, influence of the genic engineering, biotechnology on the protection of rights on the plant variety, directions of perfection of european patent guard on the groups of plants. It is marked in research, that in accordance with positions of Plant Protection Convention from the guard of new plant variety, so-called Convention of UPOV, the object of protection of rights on the plant variety, is such sort of plants, that foremost is genetically certain living material that can be created and supported only by conscious plant-breeding activity. Convention of UPOV about the new varieties of plants set the rules of guard of rights on the sorts of plants that substantially differ from the patent guard of industrial inventions. A substantial difference between the protection of rights on the plant variety and maintenance of patent guard is a legal institute of privileges to the selectionist and privileges in relation to an agricultural produce. A privilege to the selectionist allows to use the sort of plants without permission of proprietor for research aims or as a feedstock for the production of new variety of plants, as breeding of new variety always is based on existent biological material. Privilege in relation to an agricultural produce, also well-known as a privilege of farmers (Farm – save – seed), use of seed for own necessities from the point of view of agricultural production is a основим question. In the article attention applies on a question of influence of the genic engineering, biotechnology on the protection of rights on the sorts of plants. With distribution of selection of *in vitro* (мікроклональне reproduction of plants) a question appeared in industry of selection of plants, as the result of human interference can become with biological processes from the point of view of patent defence "industrial", in fact a molecular selection is not able to replace the traditional methods of selection of plants. Genetically modified sorts of plants usually are not the new varieties of plants, and by the genetically modified variants of the best confessed and widespread sorts of plants. Attracted attention to the legal questions, caused by mushroom biotechnological growth, and also necessity of the special adjusting of terms of defence of plant-breeding achievements (plant variety) different from industrial inventions.

Key words: variety, plant variety, the new plant variety, intellectual property, legal regulation, breeding activities.

Постановка проблеми. Захист права інтелектуальної власності на сорти рослин як об'єкти селекційних досягнень є пріоритетним напрямом інтеграції України в Європейське Співтовариство (ЄС). Знання міжнародного досвіду правового регулювання прав інтелектуальної власності та захисту прав на сорти рослин відповідно до біологічних особливостей нових сортів дозволить практично застосувати систему дієвих нормативних актів у цій сфері та підвищити ефективність трансформації селекційних досягнень у інноваційний продукт, придатний для виробництва та ринку [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток досліджень щодо міжнародного та вітчизняного правового регулювання права інтелектуальної власності на селекційні досягнення (сорти рослин) зробили такі вчені: О.В. Кохановська, Н.С. Кузнецова, О.В. Дзера, А.О. Кодинець, Р.А. Майданик, С.І. Мельник, Н.Б. Линчак, Н.Б. Якубенко, С.О. Ткачик, Н.В. Лешук, О.В. Захарчук та інші.

Основна мета статті полягає в дослідженні найважливіших етапів еволюції міжнародного законодавства про захист прав на сорти рослин. Реалізація вказаної

мети потребує вирішення наступних завдань: дослідити основні положення Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин, проаналізувати еволюцію міжнародного законодавства про захист прав на сорти рослин, розглянути питання впливу генної інженерії, біотехнології на захист прав на сорти рослин, проаналізувати напрями впорядкування системи європейської патентної охорони на групи рослин.

Виклад основного матеріалу. За ініціативою Міжнародної асоціації селекціонерів (ASSINSEL) у Парижі 1957 р. проведено першу дипломатичну конференцію з питань захисту сортів рослин, а 1961 р. в Парижі підписано Міжнародну конвенцію з охорони нових сортів рослин, так звану Конвенцію УПОВ, яка набула чинності 10 серпня 1968 р. [2]. Органами Конвенції УПОВ протягом останніх 55 років зроблено значну роботу з гармонізації системи захисту сортів рослин у державах-членах.

Об'єктом захисту прав на сорти рослин є такий сорт рослин, який перш за все є генетично визначеним живим матеріалом, що може створюватися й підтримуватися лише свідомою селекційною діяльністю. Конвенція УПОВ про нові сорти рослин встановила такі правила охорони прав на сорти рослин, що суттєво відрізняються від патентної охорони промислових винаходів, особливо щодо умов, змісту та термінів охорони. Україна приєдналася до Конвенції УПОВ 1995 р.

У контексті формування інституту захисту прав інтелектуальної промислової власності «*sui generis*» слід зазначити, що на початку 60-х років у процесі підготовки до уніфікації матеріальної частини європейського патентного права та з метою уникнення патентного захисту прав на сорти рослин сформульовано той принцип, який закріплено в Європейській патентній конвенції, підписаній 1973 р. Це правило передбачає, що патентна охорона не поширюється на сорти рослин, породи тварин, а також на біологічні процедури, спрямовані на селекцію (покрощення) сортів рослин та порід тварин, натомість патентна охорона може розповсюджуватись на мікробіологічні процеси та на продукти, створені за мікробіологічною технологією.

У результаті прискореного розвитку біотехнологій сьогодні поняття «принципово біологічних процедур» ставить нові питання й формує нові виклики в галузі патентного захисту та захисту прав на сорти рослин.

У другій половині 1980-х років паралельно відбувалися гармонізація законодавства, покликаною створити єдиний внутрішній ринок для Європейського економічного співтовариства, розробка нової аграрної політики Співтовариства, Уругвайський раунд Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), Конвенції про біологічну різноманітність та підготовка правок до Конвенції УПОВ. Ці міжнародні процеси суттєво вплинули на захист прав на сорти рослин.

Новий текст Конвенції УПОВ, прийнятий 1991 р., попри інші суттєві зміни, розширив права селекціонерів та сферу дії захисту прав на сорти рослин. Під час підготовки нового тексту Конвенції з'явилася необхідність наближення захисту прав на сорти рослин до інституту патентного захисту.

Варто зупинитись на розгляді процедури захисту прав на сорти рослин у Європейському Співтоваристві. Перший проект Постанови Ради УПОВ про захист прав на сорти рослин у Європейському Співтоваристві опубліковано 28 вересня 1990 р. Проте обговорення цього проекту перенесено з огляду на наближення дипломатичної конференції 1991 р. щодо внесення змін до Конвенції УПОВ. У Європейському економічному співтоваристві захист прав на сорти рослин став тією третьою формою захисту промислової власності, завдяки якій встановлено правило «єдиного захисту». Єдиний захист означає, що на підставі повідомлення та розгляду заяви в єдиній процедурі заявник отримує однаковий захист прав на сорти рослин

у всіх державах-членах Європейського Союзу. Національний захист того ж сорту призупиняється на період захисту сорту в межах ЄС.

Істотною відмінністю між захистом прав на сорти рослин і змістом патентної охорони є правовий інститут пільги селекціонеру й пільга щодо сільськогосподарської продукції.

Пільга селекціонеру дозволяє використовувати сорт рослин без дозволу власника для дослідницьких цілей або як вихідний матеріал для виробництва нового сорту рослин, оскільки розведення нового сорту завжди базується на наявному біологічному матеріалі.

Пільга щодо сільськогосподарської продукції також відома як привілей фермерів (Farm-save-seed), а використання насіння для власних потреб з точки зору сільськогосподарського виробництва є основним питанням. З огляду на важливість сільськогосподарської політики ЄС пільга щодо сільськогосподарської продукції регулюється Регламентом (ЄС) № 2100/94 як обов'язкове виключення з прав на сорти рослин. Установлюючи справедливе платіжне зобов'язання, правила ЄС містять детальний набір умов для захисту прав селекціонерів і фермерів.

З моменту свого створення Бюро Європейського Співтовариства з захисту прав на сорти рослин (далі – Бюро) виконує надзвичайно важливу роботу зі створення системи патентного захисту Співтовариства, її експлуатації, а також розробило низку рекомендацій для польових досліджень щодо відмінності, однорідності та стабільності згідно з керівними принципами UPOV. Бюро надалі активно займається вирішенням нових викликів у галузі захисту прав на сорти рослин: питаннями правозастосування, звільнення для сільськогосподарської продукції, а також виробляє практику оцінки винаходів у сфері біотехнології, які нині поширюються на цілі групи сортів рослин.

Сьогодні актуальним і важливим питанням є вплив генної інженерії та біотехнології на захист прав на сорти рослин [3]. Дослідження та розробки в галузі біотехнології, що певною мірою є ризиковими та потребують значних інвестицій, вимагають належного правового захисту. З кінця 1990-х років до Європейського патентного відомства надходить все більше патентних заявок на біотехнологічні винаходи, та видається багато патентів на такі біотехнології, де винахід відноситься до генетично модифікованої групи рослин зі специфічними властивостями (того ж самого гена або генного сегмента), тобто винахід не обмежувався конкретним сортом рослин.

Поширення біотехнології впродовж останнього десятиліття 20-го століття започаткувало новий розділ у практиці прийняття рішень щодо біотехнологічних винаходів та нові виклики в галузі природничих наук і права, тісно пов'язаних з багатьма політичними, економічними, етичними та соціальними питаннями. Тема впливу розвитку біотехнологій на патентне право та охорону прав на сорти рослин стала предметом інтенсивних дискусій в експертних колах.

Щодо проблематики співвідношення патентного права й захисту прав на сорти рослин, то виникали різноманітні питання в 1970-х, 1980-х і 1990-х роках, а сьогодні також з'явилися нові. Спочатку це вирішилось заборонаю подвійного захисту, що відображено в Конвенції УПОВ. Однак подальший розвиток біологічних наук, розшифровка структури й хімічного складу молекули ДНК, а також можливість виділення послідовностей, що містять генетичну інформацію, також уплинули на захист прав на сорти рослин і практику патентної охорони. У зв'язку з цим до центру професійної дискусії потрапила тема запровадження в практику Європейського патентного відомства поняття «принципово біологічної процедури».

На початку останнього десятиріччя 20-го століття в процесі застосування мікробіологічних процедур стала очевидною необхідність розмежувати промислову діяль-

ність та «принципово біологічні процедури». Проте з 1990-х років для великих мультинаціональних компаній у галузі біотехнологічної промисловості (хімічна, фармацевтична та ветеринарна галузь) класичного захисту прав на сорти рослин виявилось недостатньо. Юридична практика таких компаній у сфері захисту прав інтелектуальної власності в промисловості в 1980-х роках суттєво відрізнялася від традиційної практики захисту прав на сорти рослин передових компаній у галузі селекції та виробництва насіння.

Із поширенням селекції *in vitro* (мікроклональне розмноження рослин) в галузі селекції рослин постало питання, чи може стати результатом людського втручання в біологічні процеси з точки зору патентного захисту «промисловим». Молекулярна селекція не здатна замінити традиційні методи селекції рослин.

Генетично модифіковані сорти рослин зазвичай не є новими сортами рослин, а генетично модифікованими варіантами найкращих визнаних і поширених сортів рослин, тобто сукупністю різноманітних рослин, що містять певний ген та підлягають патентному захисту. Збереження та подальше вдосконалення різноманітності генетично модифікованих сортів та їх використання як розмножувального матеріалу й надалі вимагатимуть застосування традиційних методів селекції.

Не є прийнятним те, щоб у випадку патентного захисту групи рослин різних сортів власник патенту мав можливість отримати право на певні методи селекції (покращення), процедури, насіннєвий матеріал, на врожай і без будь-якого переходу на отриману з нього продукцію, адже відповідно до правил поширення насіннєвого матеріалу сорти рослин можна поширювати лише насіннєвим матеріалом.

Варто віднайти баланс між потребою захистити права на застосування винаходів у сфері біотехнологій, що потребують значних капіталовкладень на дослідницькі цілі та потреби розвитку, та змістом захисту прав на сорти рослин. Власники патентів на біотехнологічні винаходи отримують непропорційну перевагу над власниками прав на сорти рослин на основі широкого тлумачення правових вимог, використовуючи «пілгу селекціонера».

Так, привернуто увагу до нових правових питань, викликаних швидким біотехнологічним розвитком, а також потреби спеціального регулювання умов захисту «патентів для життя», відмінних від промислових винаходів, та сфери їх дії.

Застосовуване Європейським патентним відомством розширене трактування норм патентного захисту, а також агресивна практика реалізації прав на інтелектуальну власність мультинаціональних компаній станом на сьогодні призвели до появи тих, хто ставить під сумнів систему захисту прав на сорти рослин, визнання сортів рослин та сертифікацію насіннєвого матеріалу.

Тому критика правозастосувальної практики Європейського патентного відомства надходить не лише від гро-

мадських неурядових організацій, а й парламентів Німеччини, Нідерландів, а також від Європейського парламенту щодо рішень Апеляційної ради Європейського патентного відомства. Це виявилось у випадку з брокколі та томатами. Щодо брокколі, то селекціонер використав традиційну методику розведення з елементами генної інженерії та з використанням ДНК-маркерів. Випадки з брокколі та томатами (14) були тими двома випадками, коли Розширена апеляційна рада Європейського патентного відомства вперше класифікувала поєднання з генетичними елементами традиційні методи розведення як «принципово біологічні процедури».

З метою перегляду мережі наявних патентів на рослини Європейська асоціація насіння (ESA) створила базу даних PINTO, оскільки патентна охорона, що надається групі рослин, може охоплювати кілька сортів рослин.

Необхідність упорядкування системи європейської патентної охорони груп рослин відображена у зверненні Європейського Парламенту від 2015 р. до Бюро з метою перевірки заклику Комісії розглянути питання про патентоспроможність продуктів, створених у результаті «принципово біологічних процедур». 11 лютого 2016 р. голова Європейського патентного відомства та керівник Управління Співтовариства сортів рослин підписали угоду про співпрацю для взаємного визнання практики оцінювання та обміну інформацією. Перша спільна робоча зустріч відбулася 21–22 вересня 2016 р. в місті Анже.

Висновки. Наприкінці першого десятиріччя 20-го століття стало зрозуміло, що у випадку «патентів для життя» широке тлумачення поняття «принципово біологічна процедура» стало неспроможним. Під час оцінки біотехнологічних винаходів не можна надто широко інтерпретувати поняття «групи рослин», а також вимоги до «принципово біологічної процедури», необхідної для створення рослин.

У сфері виробництва насіннєвого матеріалу досі є потреба у перевіреному та сертифікованому насіннєвому матеріалі. Не може бути поставлено під сумнів необхідність правового регулювання виробництва та поширення насіннєвого матеріалу. Для всіх сільськогосподарських виробників буде безпечно купувати перевірений і сертифікований насіннєвий матеріал.

Розвиток наук про життя ставить нові питання перед правовою наукою щодо врегулювання захисту прав на сорти рослин, патентного захисту, вирощування та поширення ландшафтних сортів та врахування необхідності збереження біорізноманіття пропорційного захисту прав інтелектуальної власності.

Дане дослідження містить короткий огляд еволюції захисту прав на сорти рослин і розглядає комплекс проблемних питань. Важливо розуміти співвідношення між різними сферами правового регулювання, а в питаннях аграрного виробництва необхідно зважати також на біологічні особливості та співвідношення норм регулювання у сфері аграрної політики, розвитку території тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 17 січня 2002 р. № 2986. *Верховна Рада України*. Відом. 2002. № 23. С. 163.
2. Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин від 02 грудня 1961 р. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_856.
3. Міжнародна угода з рослинних генетичних ресурсів для виробництва продовольства і ведення сільського господарства 3/2001. URL: <https://www.fao.org/docrep/meeting/004/Y2650e/Y2650e01.htm#3>.